

ISSN: 2181-1040
DOI: 10.26739/2181-1040
tadqiqot.uz/renaissance

JCAR

**JOURNAL OF CENTRAL
ASIAN RENAISSANCE**

VOLUME 6 | **2025**
ISSUE 3

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 6, СОН 3

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
ТОМ 6, НОМЕР 3

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE
VOLUME 6, ISSUE 3

Бош муҳаррир:

МАДАЕВА ШАҲНОЗА ОМОНУЛЛАЕВНА

фалсафа фанлари доктори, профессор Мирзо Улуғбек
номидаги Ўзбекистон Миллий университети (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

ЮСУПОВА ДИЛДОРА ДИЛШАТОВНА

фалсафа фанлари доктори, доцент Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

ХОЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Мирзо
Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети (Ўзбекистон)

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕСАНСИ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ЖУРНАЛИ ТАҲРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ

МАДЖИДОВ ИНОМ УРУШЕВИЧ

Ўзбекистон Миллий университети ректори,
профессор (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Ўзбекистон Фанлар академияси, Ўзбекистон Бадий
академияси академиги, санъатшунослик фанлари
доктори, профессор (Ўзбекистон)

МАРИАННА КАМП РУТЦ

Индиана университети ЕвроОсиё тадқиқотлари
маркази профессори, тарих фанлари доктори (АҚШ)

ЖЎРАЕВ НАРЗУЛЛА ҚОСИМОВИЧ

ИСФТ профессори, сиёсий фанлар доктори (Ўзбекистон)

ИСЛОМОВ ЗОҲИДЖОН МАҲМУДОВИЧ

Ўзбекистон Халқаро ислом академияси
филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

КЛЭР РООСИЕН

Йел университети Славян тиллари ва адабиётлари
кафедраси PhD фалсафа доктори (АҚШ)

АНТонио АЛОНСО МАРКОС

Сан Пабло номидаги CEU университети
профессори (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ҲАКИМОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети профессори, филология фанлари доктори,
(Ўзбекистон)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ

Хофстра университети профессори,
тарих фанлари доктори (АҚШ)

ИБРОҲИМ УСМАНОВ

Ўзбекистон Фанлар академияси Абу Райҳон Бериуний номидаги
Шарқшунослик институти – Тарих фанлари номзоди, доцент
(Ўзбекистон)

АҲМЕД МОУССА АБДДАЛЛА СЕИФЕЛДИН

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси,
PhD (Миср Араб Республикаси)

МОҲАМЕД АЛИ АБДЕЛВАҲЕД АВАД

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси,
PhD (Миср Араб Республикаси)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ

Ал Форобий номидаги Қозоғистон Миллий университети
профессори, фалсафа фанлари доктори (Қозоғистон)

ЮЛДАШЕВА ФАРИДА ХЎЖАМҚУЛОВНА

Андижон давлат университети
фалсафа фанлари доктори, профессор. (Ўзбекистон)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ

Наманган давлат техника университети профессори,
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА

Навий давлат педагогика институти
фалсафа фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

ДЖЎРАЕВА НИГОРА АВАЗОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

МИРЗАХМЕДОВ ХУРШИД АБДИРАШИДОВИЧ

Наманган давлат университети в.б. профессори, социология
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) (Ўзбекистон)

ОДИНАЕВА ЗЕБИНИСО ИБРОХИМОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
доцент, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

РЎЗИБОЕВ ДОСТОНБЕК ДИЛМУРОД ЎҒЛИ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
PhD докторанти (Ўзбекистон)

ҲЕЛАЛ АБДЕЛРАЗЕК САДЕК АБДЕЛРАЗЕК

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси,
PhD (Миср Араб Республикаси)

ФАЙЗИХОДЖАЕВА ДИЛБАР ИРГАШЕВНА

фалсафа фанлари доктори, профессор в.б. Мирзо Улуғбек
номидаги Ўзбекистон Миллий университети (Ўзбекистон)

Дизайн–саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Главный редактор:

МАДАЕВА ШАХНОЗА АМАНУЛЛАЕВНА

доктор философских наук, профессор

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

ЮСУПОВА ДИЛЬДОРА ДИЛЬШАТОВНА

доктор философских наук, доцент Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

ХОДЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

доктор философии (PhD), Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО ЖУРНАЛА РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

МАДЖИДОВ ИНОМ УРУШЕВИЧ

Ректор Национального университета Узбекистана, профессор (Узбекистан)

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Академия наук Узбекистана, академик Академии художеств Узбекистана, доктор искусствоведения, профессор (Узбекистан)

МАРИАННА КАМП РУТЦ

профессор Центра Евразийских исследований Университета Индианы, доктор исторических наук (США)

ДЖУРАЕВ НАРЗУЛЛА КАСИМОВИЧ

Профессор ISFT института, доктор политических наук (Узбекистан)

ИСЛОМОВ ЗОХИДЖОН МАХМУДОВИЧ

Международной исламской академии Узбекистана, доктор филологических наук, профессор (Узбекистан)

КЛЭР РООСИЕН

PhD доктор кафедры Славянских языков и литературы Йельского университета (США)

АНТонио АЛОНСО МАРКОС

профессор Университета CEU имени Сан Пабло (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ХАКИМОВНА

Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор филологических наук, профессор (Узбекистан)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ

профессор Университета Хофстра, доктор исторических наук (США)

ИБРОХИМ УСМАНОВ

кандидат исторических наук, доцент, Институт востоковедения имени Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан (Узбекистан)

АХМЕД МУССА АБДАЛЛА СЕЙФЕЛДИН

PhD, Международная исламская академия Узбекистана (Арабская Республика Египет)

МОХАМЕД АЛИ АБДЕЛЬВАХЕД АВАД

PhD, Международная исламская академия Узбекистана (Арабская Республика Египет)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ

профессор Казахский национальный университет имени аль-Фараби, доктор философских наук (Казахстан)

ЮЛДАШЕВА ФАРИДА ХОДЖАМКУЛОВНА

профессор Андижанский государственный университет, кандидат философских наук. (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ

профессор Наманганский государственный технический университет, доктор философских наук (Узбекистан)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА

профессор Навоийский государственный педагогический институт, доктор философских наук, (Узбекистан)

ДЖУРАЕВА НИГОРА АВАЗОВНА

Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор философии по философским наукам (PhD) (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ ХУРШИД АБДИРАШИДОВИЧ

и.о.профессор Наманганского государственного университета, доктора философии (PhD) по социологическим наукам (Узбекистан)

ОДИНАЕВА ЗЕБИНИСО ИБРОХИМОВНА

доцент Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор философии (PhD), по философским наукам (Узбекистан)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека, доктор философии по философским наукам (PhD) (Узбекистан)

РЎЗИБОЕВ ДОСТОНБЕК ДИЛМУРОД ЎҒЛИ

докторант Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека (Узбекистан)

ХЕЛАЛ АБДЕЛЬРАЗЕК САДЕК АБДЕЛЬРАЗЕК

PhD, Международная исламская академия Узбекистана (Арабская Республика Египет)

ФАЙЗИХОДЖАЕВА ДИЛБАР ИРГАШЕВНА

доктор философских наук (DSc), исполняющая обязанности профессора, Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека (Узбекистан).

Дизайн-верстка: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Chief Editor:

MADAEVA SHAKHNOZA AMANULLAEVNA

Doctor of Philosophical Sciences (DSc), Professor
The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor:

YUSUPOVA DILDORA DILSHATOVNA

Doctor of Philosophical Sciences, Docent of National
University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor:

KHOJIEV TUNIS NURKOSIMOVICH

Doctor of Philosophy (PhD), National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan)

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD OF THE SCIENTIFIC-THEORETICAL AND SOCIO-PHILOSOPHICAL JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

MADJIDOV INOM URUSHEVICH

Rector NUUZ, Professor (Uzbekistan)

KHAKIMOV AKBAR ABDULLAEVICH

Academy of Sciences of Uzbekistan,
Academician of the Academy of
Arts of Uzbekistan, Doctor of
Art History, Professor (Uzbekistan)

MARIANNE KAMP RUTZ

Professor of the Center for Eurasian Studies
at Indiana University, Doctor of History (USA)

DJURAEV NARZULLA KASIMOVICH

Professor of the ISFT Institute,
Doctor of Political Sciences (Uzbekistan).

ISLAMOV ZOHIDJON MAKHMUDOVICH

International Islamic Academy of Uzbekistan,
Doctor of Philological Sciences, Professor (Uzbekistan)

CLAIRE ROOSIEN

Department of Slavic Languages and Literature
of the Yale University, PhD (USA)

ANTONIO ALONSO MARCOS

Professor of the University of CEU
named after San Pablo (Spain)

SHIRINOVA RAIMA KHAKIMOVNA

Vice-Rector for International Affairs of the National
University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philological Sciences, Professor (Uzbekistan)

KARIMOV ELYOR ERIKOVICH

Professor of the Hofstra University,
Doctor of Historical Sciences (USA)

IBROHIM USMANOV

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Abu Rayhon
Beruniy Institute of Oriental Studies, Academy of Sciences of
Uzbekistan (Uzbekistan)

AHMED MOUSSA ABDALLA SEIFELDIN

PhD, International Islamic Academy of Uzbekistan
(Arab Republic of Egypt)

MOHAMED ALI ABDELVAHED AWAD

PhD, International Islamic Academy of Uzbekistan
(Arab Republic of Egypt)

GABITOV TURSUN KHAFIZOVICH

Professor of the Al-Farabi Kazakh National University,
Doctor of Philosophical Sciences (Kazakhstan)

YULDASHEVA FARIDA KHOJAMKULOVNA

Andijan State University, Doctor of Philosophical
Sciences, professor. (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV ABDIRASHID MAMASIDIKOVICH

Professor of the Namangan State Technical University,
Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

SAFAROVA NIGORA OLIMOVNA

the Nava'i State Pedagogical Institute, Doctor
of Philosophical Sciences, Professor (Uzbekistan)

JURAEVA NIGORA AVAZOVNA

Docent of the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, (PhD) (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV KHURSHID ABDIRASHIDOVICH

Docent of Namangan State University,
Doctor of Philosophy (PhD) on
Sociological Sciences (Uzbekistan)

ODINAYEVA ZEBINISO IBROKHIMOVNA

Docent of National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek, Doctor of Philosophy (PhD),
in Philosophical Sciences (Uzbekistan)

SHUKUROV AKMAL SHAROFVICH

The National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek, PhD (Uzbekistan)

RUZIBOEV DOSTONBEK DILMUROD UGLI

doctoral student of the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, (Uzbekistan)

HELAL ABDELRAZEK SADEK ABDELRAZEK

PhD, International Islamic Academy of Uzbekistan
(Arab Republic of Egypt)

DILBAR FAYZIKHODJAYEVA IRGASHEVNA

Doctor of Philosophy (DSc), Acting Professor, National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek (Uzbekistan)

Design-pagemaker: Khurshid Mirzakhmedov

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Madayeva Shahnoza Omonullayevna JADIDCHILIK TA'LIMOTINI O'RGANISHNING ZAMONAVIY USTUVOR YONDASHUVLARI.....	7
2. Yuldasheva Farida Xujamkulovna GLOBALLASHUV VA SIVILIZATSIYA: TARAQQIY ETISHI VA MUNOSABATLARI....	13
3. Yusupova Dildora Dilshatovna THE NATIONAL MODEL OF UPBRINGING IN THE JADIDIC TEACHINGS.....	25
4. G'aniyev Ithom Muzaffarovich JAHON ADABIYOTI VA JADIDLAR BADIY MEROSIDA INTERTEKSTUALLIK.....	31
5. Amirov Azamat Odil og'li A HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL PERSPECTIVE ON JADIDISM AND ITS INFLUENCE ON THE MODERNIZATION OF MUSLIM COMMUNITIES.....	39
6. Джураева Нигора Авазовна СЕТЕВЫЕ ВЛИЯНИЯ И АВТОПОЭТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ КОГНИТИВНОЙ РЕКОНФИГУРАЦИИ СОЗНАНИЯ ВОСТОЧНОГО ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ПЕРЕХОДА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	45
7. Madayeva Mo'tabarxon Amanullayevna MAQOLLAR – XALQ MADANYATINING KO'ZGUSI.....	57
8. Alikulov Xusniddin Akbarovich ZAMONAVIY EKOLOGIK PARADIGMALAR: ANTROPOSENTRIK VA EKOSENTRIK YONDASHUVLARNING FALSAFIY TAHLILI.....	62
9. Maxkamov Ulug'bek Abdugapporovich DIALOG FENOMENINING TALQINI.....	72
10. Narziev Farxod Qurbon o'g'li MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR NEGIZIDA NUKLEAR OILADAGI AVLODLAR MUNOSABATI.....	80
11. Курбанбаева Улбосын Жумагалиевна УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ КАК ФИЛОСОФСКО-ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ.....	87
12. Suyunova Noila G'ayrat qizi MORTIMER ADLER TA'LIM FALSAFASIGA OID QARASHLARINING NAZARIY VA KONSEPTUAL ASOSLARI.....	94

ISSN: 2181-1040

www.tadqiqot.uz

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ**ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE**

G'aniyev Ilhom Muzaffarovich,
filologiya fanlari doktori,
Xalqaro Yassaviy mukofoti laureati
E-mail: ganievilkhom@mail.ru

JAHON ADABIYOTI VA JADIDLAR BADIY MEROSIDA INTERTEKSTUALLIK

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.18088590>

ANNOTATSIYA

Mazkur ilmiy-tahliliy maqola badiiy matnlararo uzviy bog'liqlikni va adabiy davomiylikni ta'minlovchi asosiy omil sanalgan intertekstuallik hodisasining tahliliga bog'ishlangan. Ishda bu hodisaning jadid adabiyoti namoyandalari ijodi misolida namoyon bo'lishi tadqiq etiladi. Maqolada Fitratning asosiy dramatik asari "Abulfayzxon" hamda Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari global adabiy jarayonning ayrim durdonalari ("Makbet", "Parma ibodatxonasi") bilan g'oyaviy, falsafiy va uslubiy jihatdan qiyosan o'rganiladi. Tahlil natijalari jadid adabiyotining dunyo adabiyoti konteksidagi o'rni va uning universal g'oyaviy mundarijasini ochib beradi.

Kalit so'zlar: intertekstuallik, drama, dramaturgiya, tragediya, madaniy xotira, adabiy aloqa, ramziylik, ko'p qatlamlilik, madaniy kontekst, ijtimoiy-falsafiy g'oya, qiyosiy tahlil, an'ana va yangilanish, psixologizm, matnlararo bog'liqlik.

Ganiyev Ilhom Muzaffarovich,
Doctor of Philological Sciences,
Laureate of the International Yassavi Prize
E-mail: ganievilkhom@mail.ru

**INTERTEXTUALITY IN WORLD LITERATURE AND THE ARTISTIC HERITAGE OF
THE JADIDS****ANNOTATION**

This scientific and analytical article is dedicated to the analysis of the phenomenon of intertextuality, which is considered the key factor ensuring the organic connection between literary texts and literary continuity. The work investigates the manifestation of this phenomenon using the example of the creative works of the representatives of Jadid literature. In the article, canonical literary examples – Fitrat's main dramatic work ("Abulfayzkhon") and Qodiriy's novels "O'tkan kunlar" (Days Gone By) and "Mehrobdan chayon" (The Scorpion from the Altar) – are comparatively studied with certain masterpieces of the global literary process ("Macbeth", "The Charterhouse of Parma") in terms of their ideological, philosophical, and stylistic aspects. The results of the analysis reveal the place of Jadid literature within the context of world literature and its universal conceptual content.

Keywords: intertextuality, drama, dramaturgy, tragedy, cultural memory, literary connection, symbolism, multilayeredness, cultural context, socio-philosophical idea, comparative analysis, tradition and renewal, psychologism, intertextual relationship.

Ганиев Ильхом Музаффарович,
доктор филологических наук,
лауреат Международной премии имени Яссави
Э-маил: ganievilkhom@mail.ru

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ХУДОЖЕСТВЕННОМ НАСЛЕДИИ ДЖАДИДОВ

АННОТАЦИЯ

Данная научно-аналитическая статья посвящена анализу явления интертекстуальности – ключевого фактора, обеспечивающего органичную связь между художественными текстами и литературную преемственность. В работе исследуется проявление этого феномена на примере творчества представителей джадидской литературы. В статье эталонные литературные образцы – основное драматическое произведение Фитрата (“Абульфайзхан”) и романы Кадыри “Минувшие дни” и “Скорпион из алтаря” – сравниваются с некоторыми шедеврами мирового литературного процесса (“Макбет”, “Пармская обитель”) с точки зрения их идейной, философской и стилистической общности. Результаты анализа раскрывают место джадидской литературы в контексте мировой литературы и ее универсальное идейное содержание.

Ключевые слова: интертекстуальность, драма, драматургия, трагедия, культурная память, литературная связь, символизм, многослойность, культурный контекст, социально-философская идея, сравнительный анализ, традиция и обновление, psychologism, межтекстовая связь.

Kirish va mavzuning dolzarbligi. Badiiy ijod namunalarining matnlararo uzviy bog'liqligini va aynan matniy harakatini ifodalovchi intertekstuallik hodisasi turli yozma manbalar, asotirlar, ilohiy kitoblar hamda shu kabi boshqa xil madaniy meros ko'rinishlaridan iqtiboslar keltirilishi, ularga bevosita yoki bilvosita ishoralar qilinishi bilan xarakterlanadi. Qayd etish lozimki, bu hol tegishli asar matnini chandon boyitib, uning mazmun-mohiyatini teranroq anglash uchun baland saviyadagi ilmiy salohiyatga ega bo'lishni taqozo etadi. Umuman olganda, intertekstuallik muayyan kitobning qaysidir o'rinlarida o'zga ijod namunalariga, chunonchi, yozma badiiy asarlarga, tarixiy voqealarga, turli mif, afsona va rivoyatlarga murojaat bo'lganida matnlar o'rtasida vujudga keladigan uzviy hamda tizimli bog'liqlikdir.

Masalaga atroflicha diqqat kirishsak, turli rakurslardagi o'ziga xos qarama-qarshi jihatlar uyg'unligini ta'minlash zarurati san'at asari va matnlar orasidagi intertekstual voqelikka kompleks (murakkab) yondashuvni taqozo etishini sezamiz. Tabiiyki, bunda intellektual va ijtimoiy zarurat, bir qobiqqa, turg'un pozitsiya hamda mahdudona qarashlarga bog'lanib qolmaslik mas'uliyati, xususan, ushbu kichik tadqiqotimizda ko'zda tutilganidek, etalon maqomidagi jadid ma'rifatparvarlarimiz merosini tor mental doirada emas, balki dunyo adabiyoti kontekstida o'rganish ehtiyoji doimiy kun tartibida turibdi.

Jahon adabiyotshunosligidagi umumiy konsensusga ko'ra, aynan so'z san'atida voqelanuvchi intertekstuallik madaniy xotira, mazmundorlik va adabiy aloqadorlik kabi muhim omillarning o'zaro sintezi sanaladi. Muayyan ijod namunasida dong'i chiqqan o'zga asar hamda ko'hna manbalarga ishoralar (alluziya, talmeh, parodiya va hokazo) bo'lishi, eski matn yangicha kontekst va ma'no kasb etib, turli davr hamda muhitlarning ijodkorlari ramziy ma'noda bir-birlari bilan “suhbatdosh” bo'lishlari mazkur adabiy-estetik hodisa uchun xarakterli jihatlardir. Biz ushbu ishimizda jadidchilik harakatining Abdurauf Fitrat va Abdulla Qodiriy kabi namoyandalari qalamiga mansub sara asarlarda mavjud intertekstual xususiyatlarni dunyo so'z san'atining ayrim durdonalariga qiyosan yoritishga harakat qildik.

Metodlar va o'rganilganlik darajasi. O'tgan asr boshlarida Turkiston xalqlari ozodligi va taraqqiyoti bayroqdorlari sifatida ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy hamda adabiy hayotimizda maydonga chiqqan jadid ijodkorlarining o'lmas asarlaridagi yangilanish tamoyillari, ilm-ma'rifatga, o'zlikni tanishga da'vat, asriy jaholatdan qutulish istagi tirik nafas, uyg'oq ruh o'laroq bugun ham ustuvor. Masalaga sof badiiy-estetik jihatdan yondashsak ham, gumanistik va axloqiy tomondan qarasaq ham, aynan Behbudiy, Munavvar qori, Avloniy, Fitrat, Qodiriy, Cho'lpon, Usmon Nosir va shu kabi boshqa qator munavvar shaxslarning fidokorona faoliyati bugungi serqirra, qizg'in adabiy jarayon uchun tamal toshini qo'rganini anglaymiz. Bu muhim omildan tashqari boshqa bir faktorga ham diqqat qaratsak: aynan jadid ijodkorlarimiz shoir, nosir (ilk romannavis), dastlabki dramaturg, tarjimon, publisist va munaqqid sifatida milliy an'anaviy muhitni jahon ilg'or adabiyoti bilan bevosita bog'lab, tamoman yangi bosqich hamda davrga olib kirganlar. Ayon haqiqat shuki, ular shu yo'sin o'z asarlari bilan so'z san'atimizni badiiy-falsafiy g'oya, voqelikka munosabat, poetik tasvir usullari, janriy kriteriyalar jihatidan hozirgacha barqaror global adabiy jarayonning tarkibiy qismiga aylantirdilar.

Muhokama. Hozirgina ta'kidlaganimiz ikki muhim omil, ayniqsa, jadid adabiyotining jahon ilg'or so'z san'ati sintezi o'laroq adabiyotimiz tarixi va ma'naviy hayotimizdagi beqiyos o'rni ko'plab masalalar qatori intertekstuallik kontekstida ham yaqqol seziladi. Xususan, ilk o'zbek tragediyanavisi Abdurauf Fitrat (1886-1938)ning ijtimoiy-falsafiy ruh, tragik pafos, azaliy va abadiy muammolar tadqiqi jihatidan buyuk Shekspir dramaturgiyasiga hamohang ijodi fikrimiz dalilidir.

Xo'sh, jadid dramaturgi tanlagan hayotiy materiallar, chunonchi, "Abulfayzxon" tragediyasiga syujet asosi bo'lgan qonli tarixiy voqeliklar, "Chin sevish"da tasvirlangan o'zga el hayoti manzaralari, "Shaytonning Tangriga isyoni"da gavalangan ilohiy motiv va sharqona asotirlar, qisqacha aytganda, bunday intertekstual omillar zamirida qanday haqiqatlar yotibdi?! Ular aynan qanday badiiy va ijtimoiy maqsadlar yo'lida boshlang'ich matn yoki birlamchi manba vazifasini o'tagan?! Millat fidoyisining adabiy faoliyati bu boradagi aynan qanday kriteriy hamda ko'rinishlarga ko'ra "Hamlet", "Qirol Lir", "Makbet", "Romeo va Juliyetta", "Otello" singari javohirlar muallifi sanalgan daho merosiga tutash?!

Shu o'rinda quyidagi aksiomani ta'kidlasak: istibdod va zulmga, ma'naviy va ta'limiy qoloqlikka qarshi kurash, ma'rifatparvarlik, islohotchilik, ilg'or yurtlar (asosan Yevropa) taraqqiyotining progressiv jihatlaridan mazlum Turkiston xalqlari hayotini o'nglashda foydalanish bilan bog'liq maslaklar jadidizm tamoyillarining yadrosini tashkil etadi. Fitrat butun adabiy, ilmiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy, publisistik faoliyatida bo'lganidek dramaturgiyada ham mazkur tamoyillarga qat'iy ergashgan. Buning uchun esa u xuddi Shekspir kabi asosan tarixiy voqealarga, diniy va mifologik motivlarga tayangan holda o'zining yaxlit tizim ko'rinishidagi taraqqiyparvar, nekbin va universal g'oyalarini ilgari surgan. Boshqacha aytganda, jadid dramaturgi murakkab zamonasi-yu talato'pli jamiyati voqeligini to'g'ridan-to'g'ri yoki ochiqdan-ochiq aks ettirmay, o'z asarlari mavzu-mundarijasini, tafsilot va personajlarini moziy qatidan hamda g'ayb olamidan olgan. Tabiiyki, bu hol "Abulfayzxon", "Vose' qo'zg'oloni", "Arslon", "Shaytonning tangriga isyoni" singari dramatik ijod namunalari ko'p qatlamli, murakkab uslubli va hatto kinoyaomuz ramziylikka zamin hozirlagan. O'z navbatida, Antik davrning ayrim mif va tarixiy asarlari, ayniqsa, O'rta asrlar Yevropasining turli hududlarida yuz bergan siyosiy-ijtimoiy qasirg'alar tafsilotlari, ular haqidagi qator xronikalardan yuksak darajada foydalanish salohiyati ingliz dramaturgiga jahoniy shuhrat keltirgani dunyo adabiyoti ixlosmandlariga yaxshi ma'lum. Bu o'rinda Plutarxning "Qiyosiy hayotnomalar", Sakson Grammatikning "Daniyaliklarning qahramonliklari", monmutlik Jefrining "Britaniya qirollari tarixi", "Holinshed yilnomalari" singari tarixiy asarlari angliyalik sohir qalam sohibiga bergan cheksiz ilhom haqida gap boryapti. Shekspirona hamda fitratona intertekstual yondashuv deya avvalo yuqorida eslatilgan jihatlarni baholash mumkin.

Dastlab "Makbet" hamda "Abulfayzxon" tragediyalari o'rtasidagi matnlararo mushtaraklik masalasiga to'xtalsak. Bu g'oyaviy-falsafiy yondashuv va qahramonlar psixologiyasini ochib berish usullarida yaqqol ko'rinadi. Har ikki drama "yovuzlik orqasida tiklangan hokimiyatning inqirozi tarixiy zaruratdir" qabilidagi dunyoqarash asosida yozilgan. Makbet ham, Abulfayzxon ham turli aldov, fitna, hiyla-nayrang va qirg'inlar bilan taxtni egallashgan. Shu sabab bu manfiy personajlar

mudom shubha va qo'rquv ostida yashab, o'z lashkarboshilari, saroy a'yonlari, hatto yaqinlarining boshiga yetishadi. Eslatish joizki, Makbet shotland qiroli Dunkanni o'ldirib, bu qotillikni hukmdorning ikki eshikboniga to'nkaydi. O'z qilmishini yashirish uchun ularning qo'lga sovuq qurol tutqazib, ikkalasini ham burdalaydi. Shu tariqa bir qotillik ketidan galdagi qotilliklar yuz beraveradi. So'ng Makbet Shotlandiya taxtini egallagach, o'z qilmishlarini o'ylab, qo'rquv va sarosimaga tushadi. Ich-ichini vahima, ishtiboh hamda g'ulg'ula yemirib, lashkarboshi Bankoni ham o'ldirtiradi. Ketma-ket qatllar bilan ham uning yuragi tinchimaydi. Ertami-kechmi jinoyatlariga yarasha jazo muqarrarligini o'ylab, *“Omonatdur boshimdagi toj”* deydi.

Taassufki, bunday dahshatli fojialar Fitratning ulug' safdoshi Qodiriy ta'biricha, *“tariximizning eng kirlik, qora kunlari”* Buxoro xonligida ham yuz bergan. Britaniya va Turkistonning mudhish kechmishini o'zaro qiyoslar ekanmiz, saroy ichida yuz bergan turli fitnalar, aldov, zo'rlik, qirg'inbarot alaloqibat o'sha muhitni kunpayakun qilishiga takror va takror amin bo'lamiz. Xususan, xonlik taxtiga o'tirgach, Abulfayzxon ham xuddi shotlandiyalik *“hamtovog”* kabi *“Bu butun janjallarni o'lim bitiradi”* degan tutumga ko'ra ish tutib, hunrezlikka mukkasidan ketadi. Oqibatda Buxoro o'lkasi siyosiy-iqtisodiy inqirozga yuz tutib, Nodirshohga tobe yurtga aylanadi. Ayshishratga berilgan irodasiz, qat'iyatsiz xon mamlakatni halokatdan qutqarishga qodir emas. U Farhod otaliq va Ibrohim inoqlarning haq so'zlaridan, tanbehlaridan zarracha xulosa qilmay, *“otasi asrab olgan o'zining sodiq qullari”* Ulfat hamda Davlatning qo'lida qo'g'irchoqqa aylangan.

Tabiiyki, hokimiyat vasvasasida qon ustiga qon to'kib, ta'qib ustiga ta'qibni kuchaytirib, elga haddan ortiq jabr-zulm qilgan bu ikki yovuzlik timsoli o'z-o'zidan shunday bo'lib qolishgani yo'q: Shekspir Makbetning qotilga aylanish jarayonida ledi Makbetning yovuzlikka undovchi ta'sirini yoritgani holda Fitrat tragediyasida Abulfayzxon vujudidagi vijdonning so'nggi sasini uning o'ng *“qo'l”* Ulfat o'chiradi.

Ledi Makbet eriga uning *“mardonavorligi”*ni pesh qilsa, Ulfat Abulfayzxonni *“xoqonimiz”* deya ko'kka ko'tarib, qatag'onga undayveradi: *“Podshohliq qon bilan sug'orilaturg'an bir og'ochdir. Qon oqib turmag'an yerda bu og'ochning qurub qolishi aniqdir”*. [7. 183.]

E'tiborlisi, ikki salbiy personajning iztiroblari, vijdoniy azoblari ham bir-biriga yaqin tarzda tasvirlanadi. Makbet o'z o'rindig'ida Bankoning arvohini ko'rib, *“Qoning qotgan, iliging puch suyaklaringda, Menga kiprik qoqmay boqqan ko'zlaring – basir”* [9. 232.] deya talvasaga tushadi. Fitrat tragediyasida esa bunga yovuq holat Abulfayzxonning tushida ifodalangan. Qonxo'r mustabidning qurbonlari – akasi, Farhod otaliqning boshi, bir mazluma ko'rinib, uch sharpa unga hujum qiladi. Shunda xon jon holatda uyg'onib ketadi. U vijdon azobiga uchrab, ruhiy iztirobga g'arq bo'ladi. Gunohlarini eslab, *“uff...”* deya og'ir tin olarkan, o'z qilmishlaridan eziladi. Xon vijdon oldida ayni shunday ma'naviy jazoga mahkum edi. Tarixan Abulfayzxonning qatlari oz emas, naq o'ttiz yetti yil (1711-1747-yillar mobaynida) davom etganini eslasak, muallif tarixiy haqiqatni ustalik bilan badiiy haqiqatga aylantira olganini anglaymiz.

Umuman, Makbet *“Qasos va intiqom biz o'zimiz quygan zahar to'la kosani o'zimizga tutar”* deya o'z qotilliklari tufayli bir umr ruhiy azob tortishga mahkum ekanligini tan oladi. Abulfayzxon ham shunga monand *“Bunlar u dunyoda ham menga qarshi birlashganga o'xshaylar, meni tinch qo'ymaylar, chog'i”* deya o'z qilmishlariga iqror bo'ladi. Bu misolga ham bilvosita intertekstual yondashuv namunasi sifatida qarash mumkin.

Endi bo'lsa *“... butun insoniyat tomonidan toj kiygizilgan va na undan oldin, na undan keyin raqibi bo'lmagan dramatik shoirlar shohining nurli tojidagi eng porloq olmosdir”* [3. 12.] deya buyuk munaqqid Vissarion Belinskiy tomonidan g'oyat yuksak baholangan tragediyaga diqqat qaratamiz.

Klavdiy Hamletning otasini – o'ziga tug'ishgan akasi bo'lmish qirolni o'ldirib, Daniya taxtini egallagan. Boz ustiga, qotil o'sha fojiadan ko'p o'tmay marhumning bevasi (ya'ni Hamletning onasi)ga uylanib olgan. Hamlet bu voqealar zamirida *“allaqanday sir”* borligini dargumon qiladi. Otasining arvohi unga bor haqiqatni, ya'ni otasi amakisi tomonidan o'ldirilganligini aytgach, shahzoda arvohinig so'zlariga ishonqiramay, avvaliga *“Bu balki iblisdir”* degan shubhaga boradi. Aktyorlardan otasining o'limi voqeasini ijro etishlarini so'rab, o'z amakisini – Daniyaning yangi qiroli Klavdiyini zimdan kuzatgach, ota arvohinig so'zlari rost ekanligiga qat'iy amin bo'ladi.

Shunda bu mudhish haqiqatlardan dahshatga tushgan sofdil, pok vijdonli yigit “*Daniya – zindon*” deya nolavor hayqiradi...

Shu yo’sin Hamlet iztirob iskanjasida tentib yurarkan, uning ko’ziga bot-bot qotil amakisi Klavdiy ham, mamlakat taxti ham “go’sht to’rvasi” bo’lib ko’rinadi, Mulozim Marsel tili bilan aytganda, “*Daniya davlatida qandaydir chirish bor*”.

Shu o’rinda pyesa tafsilotlarini to’xtatib, bevosita qiyosiy tahlilga o’tamiz: Hamletning arvoҳ bilan kechadigan muloqot-dialogi “Abulfayzxon”dagi Xayol va Rahim biy munozarasini eslataadi. Daniyalik qahramon arvoҳning haq so’zlarini eshitib, gumonlardan xalos bo’lgani holda Xayol Abulfayzxonning o’n besh yashar o’g’li Abdulmo’minni o’ldirib, taxtni egallagan Rahimbiyning basharasiga bor g’azab va nafratini to’kib soladi. Fojialardagi bu epizodlar har ikki ijodkorning chirkin feodal jamiyat hamda manfur hokimi mutlaqlarning kirdikorlariga qaratilgan aybnoma (protest)dir. Shu tariqa tragediyalarda istibdod mafkurasi, tutumi va shafqatsiz jinoyatlari bilan umuminsoniy, gumanistik qarashlar o’rtasidagi qarama-qarshilik san’atkorona ochib berilgan.

Qadimgi Daniya voqeligida sobiq qirol arvoҳining ogohnomasi (“*Endi Hamlet, quloq sol, gap tarqaldiki, Go’yo meni bog’chada uxlaganimda Ilon chaqib o’ldirgan. Daniya ahli Bu soxta afsonaga aldanib ketdi. Endi bilgin, ey mening oliyzot o’g’lim, Ilon – otang qotili, – bugun bemalol – Uning tojin kiyibdir... Sen o’zingni otangga o’g’il deb bilsang, Daniya shohlarining yotoqxonasi O’ynashlarga bo’lmasin bir ishratxona*” [8. 48.]) bir shaxsга qaratilgan. Turkiston tuprog’ida Xayol aytadigan achchiq va keskin haqiqat esa yanada fojeiy ijtimoiy voqea darajasiga ko’tarilib, umumbashariy mohiyat kasb etgan:

“Ey qora kuch, ey qurib ketgur taxt! Hech gunohi bo’lmagan bolalardan, tog’ kabi yigitlardan milyonchalari sen uchun qurbon bo’lib ketarlar. Insonlar tomonidan yaratilg’on minglarcha tangrining – eng buzuqboshi, eng shumi! Ey, qop-qora saodat sensan. Ostingda qolg’onlarni ezgusi bir falokat yuki bo’lg’oning kabi, ustingga chiqqonlarning borliqlarini yondirguvchi bir olov tepasidirsan!”

Katta ehtimol bilan Fitrat teran falsafiy-ijtimoiy mazmun yuklagan Xayol timsolini yaratishda “Hamlet”dagi Arvoҳ obrazidan ta’sirlangan. Albatta, Yevropa Uyg’onish davri hamda Turkiston jadid dramaturgiyasi darg’alari ijodidagi shu singari egiz va intertekstual xususiyatlarga bejiz to’xtalganimiz yo’q. Zamirida intertekstuallik omili yotgan yangi davr, yangi ijtimoiy kontekst Shekspir hamda Fitrat asarlaridagi dardli so’roqlarga javob, azaliy muammolarga yechim izlaydi. Dramaning adabiy matn o’laroq qudrati shundaki, u yillar davomida qayta-qayta o’qilib, har bir jamiyat tafakkurida, har bir shaxs shuurida yangicha ma’no-mazmun kasb etadi. Shu yo’sin insoniyatning fojeiy ko’rguliklari badiiyat ko’zгusida gavdalanadi. Tabiiyki, Shekspir darajasidagi daholarni to’la anglash ular davridan mutlaqo farqli yangi madaniy, ijtimoiy va intellektual kontekstni taqozo qiladi. Intertekstual omil ayni shu chog’da yaqqol namoyon bo’ladi. Modomiki, bir necha asrlik eski matnni har safar yangi o’quvchi o’qib, o’z bilimi, tajribasi va madaniy saviyasi asosida anglar ekan, asar zamiridagi yashirin jihatlar kashf bo’laveradi.

Endi esa dramaturgiya dunyosidan ikki romanchilik maktabiga o’tamiz. Matnlar o’rtasidagi uzviylik omili buyuk adiblar – fransuz Stendal (Mari-Anri Beyl) hamda vatandoshimiz Abdulla Qodiriy ijodini ham o’zaro tutashtirgan. Ularning asosiy asarlari yaratilgan davriy oraliq bir asrga yaqin (XIX asrning dastlabki yarmi va XX asrning ilk choragi). Jo’g’rofiy makonlari esa bir-biridan sezilarli darajada olisda – Shimoliy Italiya hamda Turkiston. Shunga qaramay, ikkala romannavisning ijod javharida o’zaro mushtarak holda inson qadri (qadrsizligi), erki (erksizligi) motivlarini, sira adog’i yo’q ijtimoiy fojialarni ko’rish, tuyish, anglash mumkin. Shu muhim qirra umumiylik – matnlar orasidagi g’oyaviy, falsafiy va uslubiy muloqotni yuzaga keltirgan. Xususan, Stendalning “Parma ibodatxonasi” (1839) va Qodiriyning “O’tkan kunlar” (1926) romanlarini bog’lovchi intertekstual rishta avvalo mustabid hokimiyatga xos zulm mashinasi hamda uning g’oyat tuban fitna mexanizmini ochib bergani bois hamohangdir.

Stendal gertsoginya Sanseverina tilidan mo’jaz Parma davlati saroyidagi fitna-fujurni qimorbozlar o’yiniga o’xshatadi: “*Saroy juda bema’ni, lekin alomat joy... U yer xuddi qiziq qarta o’yiniga o’xshaydi. Lekin bu o’yinning ham o’z qonun-qoidalari bor*” [6. 99.].

Ha, bunda asosiy qoida haqiqat va vijdon emas, balki fitna san’ati!

O'zbek romanchiligining to'ng'ich namunasida esa bu azaliy baloning sharqona ko'rinishi Yusufbek hojining o'g'li Otabekka aytgan xitobida ifoda topgan: “*Siyosat to'g'rilarida o'ylanibroq so'zla! Arzimagan sabablar bilan talaf (nobud) bo'lgan jonlarni hamisha ko'z oldingda tut!*” [11. 59-60.]

Har ikki romanda fitnakorlik manbaiyi bir: hasad va shuhratparastlik. Stendal aytganidek, “*Hasadning esa, ko'p jihatdan, xuddi muhabbat kabi ko'zi ko'r bo'ladi*”. Ayni shu so'qir hasad illati Fabritsioni o'z akasi Askanio politsiyaga chaqib berishga, “O'tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon”da esa Homid hamda mulla Abdurahmonlarni, shuningdek, qipchoq elatiga tish qayragan irqchi yirtqichlarni fitnaga boshlaydi. Shu o'rinda yaqqol sezilayotgan intertekstuallik bizga ochib berayotgan shafqatsiz haqiqat shuki, mentaliteti, yashash tarzi, e'tiqodi, dunyoqarashi batamom o'zgacha bo'lgan ikki jamiyat, ikki mamlakat hamda ikki tuzumda ham tubanlikning mohiyati o'zgarmas ekan!

Kezi kelganda, hokimiyat va vijdon masalasi ham graf Moska va Yusufbek hoji, ma'lum darajada, Sultonalining iztiroblari shamoyilida kun tartibiga chiqadi. Fitna muhitida yashab, “umumiy qozonda qaynashsa-da”, o'z diyonat va vijdonlarini saqlab qolishga tirishgan bu ongli kishilar qismatidagi o'xshashlik intertekstual tahlil jarayonida ko'zga tashlanadi.

Hokimiyat iyerarxiyasida muayyan kuch, mavqe hamda ta'sirga ega ekaniga qaramay, parmalik graf “*Bu quvnoqlikdan deyarli mustabid hokimiyat va qahr-g'azab hidi kelmaydimi axir?*” deya iztirob chekadi. Shunda biz, kitobxon rolidagi kishilar ham xuddi u kabi battol va munofiq tuzumning qahhor hamda aldanchi uqubatini his qilamiz.

O'z navbatida, Moskaning o'zbek qismatdoshi Yusufbek hoji bunday hol haqida quyidagicha haqqoniy xulosaga keladi: “*Bizning xalqning holiga yig'lashni ham bilmaysan, kulishni ham! Fuqaroning yana qanday ko'rguliklari bor ekan, o'g'lim!*” [11. 59.]

Tom ma'noda ota maqomidagi har ikki personaj o'z zamonalarining siyosiy, ijtimoiy va axloqiy tanazzulini allaqachon anglab yetishgan. Italyan grafi “Bizning saroyimizdagi axloqsizliklar oldida bunisi hech gap emas. Mustabid hokimiyatning shunisi qulayki, u xalqlarning ko'z oldida istagan narsani tabarruk qilib beradi” degan achchiq haqiqatlariga javoban hazrat Qodiriy XIX asr voqeligida azim Turkiston madrasalari va mehroblarini qamrab olgan axloqsiz kimsalar hamda “chayon”larning badkirdorligidan yozg'irgandek go'yo!

Qolaversa, fitna, riyo, jaholat va umuman, jamiki axloqsizlik e'tiqod vositasida niqoblangani haqqoniy va realistik yo'sinda ochib berilgan “Mehrobdan chayon” romanida hukmdor Xudoyorxon hukmi ostida “birinchi istinodgoh bo'lg'an ulamolar”ning ichki-tashqi ahvoli, axloqi, madrasa va oila hayotidagi iflosgarchiliklari ro'yi-rost ko'rsatilgan. Stendal ta'biri bilan aytganda, razolatni “tabarruk qilib berish”ning mashriqzamin o'tmishidagi mudhish in'ikosi ham ayni shu!

Stendal va Qodiriy ijodidagi intertekstual rishta syujetdagi ayrim kichik unsur va detallarda ham ko'rinadi. Ayniqsa, maktub detali bu borada salmoqli ahamiyatga ega. Parma shahrining qo'rqqoq va olchoq diktatori – shahzoda Ernesto IV o'zi yoqtirmaydigan graf Moskaga sitam yetkazish uchun fitna xatini yozadi. Bunga juda o'xshash voqea “O'tkan kunlar” romanida ham yuz beradi: badnafs, hasadgo'y, palid Homid g'araz va fitna orqasida Otabek nomidan Kumushga soxta xat yo'llaydi. Ikkala holatda ham badkirdorlar maqsadi bir xil: o'z dushmani qalbini jarohatlash hamda shaxsiy tuban manfaat yo'lida hech narsadan, chunonchi fitna va pravokatsiyadan ham tap-tortmaslik.

Faqat bundagi tavofut shundaki, graf Moska fitna xatini o'qiboq shahzodaning yozish uslubini tanib, og'ir-bosiqqligi, mulohazakor va omilkorligi bois undan ma'nan yuqori ekanini isbotlaydi. Qodiriy qahramonlari esa jahl va ruhiy zarba tufayli ehtirosiga berilib, o'sha xat soxta ekanini anglashmaydi. Bu hol fojiga olib keladi – Kumushga uylanayotgan bir bechora yigit behudaga o'lib ketadi. Ustiga-ustak, Otabek epcillik qilmaganida, sohibjamol yorining nomusi toptalgan bo'lardi.

Maktub faktoridan kelib chiquvchi asosiy xulosa shuki, mustabid hokimiyatning fitna quroli o'laroq G'arbdam ham, Sharqda ham aynan yolg'on ovoza, chalg'ituvchi so'z, provokatsion da'vatlar ko'plarning boshiga yetgan, yangi-yangi g'avg'olarni boshlagan. Bunga bashariyatning to bugunga qadar necha ming yillik kechmishi guvoh!

Masalaning yana bir o'ziga xos qirrasini shuki, farang va o'zbek ijodkorlari personajlarning ma'naviy tanazzulini, ayniqsa, yuqori tabaqa vakillari shuuridagi ruhiy bo'shliqni mohirona

tasvirlaganlar. Deylik, Stendal dahosi navqiron Fabritsioning haqqoniy mushohadalari orqali aslzodalarning badbin muhitiga ko'zgu tutadi: *“Kiborlar jamiyatida esa biz buning aksini ko'ramiz, – deya o'ylardi Fabritsio, – unda hozir hamma nazokatli qilib gapirishni biladi, biroq odamlarning dili bo'm-bo'sh”*. Ommaviy tus olgan bunday ruhiy xastalik xuddi malika Klara-Paolina baxtiqaro bo'lgani kabi saroy ahli shaxsiy baxtga erisha olmasligining bosh sababidir.

Xulosa. E'tiborlisi, Qodiriy romanlarida huvillagan qalblar fojiasi yanada mudhish manzara kasb etgan: *“Mehrobdan chayon”*dagi Xudoyorxon, mulla Abdurahmon, Shahodat munshiy kabi personajlar qismati ana shunday ruhiy bo'shliq va axloqiy yemirilishning yaqqol ko'rinishidir. Chunonchi, sohibjamol Ra'noga va o'z orzusidagi amalga erisha olmay, mirzo Anvarga qasdlashgan hasad bandasi yoshligida Buxoroda *“boshiga kokil kiyib, o'n olti yashar qiz suratiga kirishi”*, va keyinchalik Qo'qon hukmdorining bosh munshiyiga aylanishi *“qalbi bo'm-bo'sh”* kimsadan yuqori martabadagi bir zahar-zaqum chayonga evrilish jarayonidan iborat.

Stendal va Qodiriy romanlardagi intertekstual xususiyatlardan yana biri zulmda chegara bilmagan totalitar rejim insonning hurlikka moyil isyonkor qalbi va sof muhabbati oldida ojiz ekanini tasvirlashda ko'rinadi. Buyuk farang romannavisi shahzodaning taassufini shunday bayon etadi: *“Ha, qadrdon do'stim, bir narsani tan olmog'imiz kerak: Bizga nazokatli muhabbat baxsh etadigan ninhona baxt oldida nafs qondirilgan shuhratparastlik gashti va hatto cheklanmagan hokimiyat ham hech gap bo'lmay qolar ekan”*.

Bu monarx o'z hududi miqyosida yetarlicha qudratga ega bo'lsa-da, gersoginya Sanseverinaning sevgisini qozona olmaydi. Bunday an'anaviy intriga *“Mehrobdan chayon”*da haddi a'losiga chiqqan: Xudoyorxonning Ra'noga bo'lgan nisbatan hayvoniy ehtirosi qizning Anvarga nisbatan samimiy, beg'ubor muhabbati qarshisida dosh berolmaydi (Shu o'rinda romanning *“Jasur qiz”*, *“Xayr endi, Ra'no!”* kabi boblarini eslash joiz). Asar muqaddimasida *“mamlakat xotin-qizlarini istagancha tasarruf etishi, bunga qarshi kelguchilar tilasa kim bo'lmasin, rahmsiz jazo berishi – romanning mavzu'idir”* [10. 2.] deya ta'kidlangani holda Ra'no sevgilisi Anvar va uning do'st-birodarlari ko'rsatgan jasorat bois tom ma'noda ajdaho domidan qochib qutuladi.

Umuman, *“Parma ibodatxonasi”* va ikki o'zbek romanini shu yo'sin matnlaro uzviylikda o'zaro chog'ishtirar ekanmiz, Stendal va Qodiriyning betakror asarlari bir-biriga *“ko'zgu”* tutgandek tuyiladi nazarimizda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1) Allen, Graham. (2000). *Intertextuality (The New Critical Idiom)*. London, New York: Routledge. 208 p.
- 2) Genette, Gerard. (1997). *Palimpsests: Literature in the Second Degree* (Ch. Newman, A. Nettelbeck, Tarj.). Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press. 450 p.
- 3) Белинский В. Гамлет, драма Шекспира. Мочалов в роли Гамлета // Полное собрание сочинений. В 13 т. / Ред. Ф. М. Головенченко. – Москва: Издательство АН СССР, 1953. – Т.2. – С.12-15.
- 4) Белинский В. Танланган асарлар: рус тилидан таржима. – Т.: Ўздавнашр, 1955. – Б.220.
- 5) Гулямова Д. Драматургия Шекспира на узбекском языке. Автореферат кан.филол.н.Ташкент, 1971. – 24 С.
- 6) Стендаль. Парма ибодатхонаси. – Т., Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985 йил. –
- 7) Фитрат Абдурауф. Танланган асарлар. 1-жилд. – Т.: “Маънавият”, 2000. – Б.256.
- 8) Шекспир В. Танланган асарлар. 5 жилдлик. 3-жилд. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – Б.640.
- 9) Шекспир В. Танланган асарлар. 5 жилдлик. 4-жилд. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. – Б.520.
- 10) Қодирий Абдулла. Меҳробдан чаён. – Т.: “Ўқитувчи”, 1978. – Б.244.
- 11) Қодирий Абдулла. Ўткан кунлар. Т.: “Info Capital Group”, 2017. – Б.488.

- 12) Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. – Т.: “Маънавият”, 2002. – Б.400.
- 13) Ғаниев И. Фитратнинг трагедия яратиш маҳорати. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994. – Б.145.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

AL-9224104729 “JADIDCHILIK TA’LIMOTI MILLIY STRATEGIK G‘OYALARINI OMMALASHTIRISHNING KONSTRUKTIV TRANSDITSIPLINAR MODELINI YARATISH” AMALIY LOYIHASI ASOSIDA TAYYORLANDI.

ПОДГОТОВЛЕНО В РАМКАХ ПРИКЛАДНОГО ПРОЕКТА AL-9224104729 “СОЗДАНИЕ КОНСТРУКТИВНОЙ ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОЙ МОДЕЛИ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИДЕЙ ДЖАДИДИЗМА”.

PREPARED BASED ON THE APPLIED PROJECT AL-9224104729: “CREATING A CONSTRUCTIVE TRANSDISCIPLINARY MODEL FOR POPULARIZING THE NATIONAL STRATEGIC IDEAS OF JADIDISM”.

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000